

УДК 37.018+37.014.7(477)

Наталія Тіхонова

**ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ШКОЛИ,
СІМ'Ї ТА ГРОМАДСЬКОСТІ У ВИХОВАННІ УЧНІВ
(1945–1991 рр.)**

Сучасний розвиток педагогічної науки в Україні передбачає обґрунтування й реалізацію теоретико-методологічних засад виховання у вітчизняній педагогіці. Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Національною доктриною розвитку освіти, Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепцією національного виховання в умовах розвитку української державності визначено, що основою виховного впливу є дитина, майбутній громадянин незалежної України.

У сфері педагогічної освіти України відбуваються кардинальні зміни, які потребують переосмислення проблеми взаємозв'язку соціальних інститутів у вихованні підростаючого покоління. У дисертаційних дослідженнях останніх років, присвячених даній темі, висвітлюються різні її аспекти, зокрема: взаємодія школи і сім'ї у формуванні моральних якостей молодших школярів (О. Доукіна, О. Штихалюк), взаємодія сім'ї і школи у вихованні дітей (Т. Кравченко), педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини XIX століття (І. Дубінець), взаємодія сім'ї і школи у прилученні учнівської молоді до української національної культури (на матеріалах Південного регіону України) (Я. Журецький), виховні функції класного керівника в навчальних закладах України (середина XIX – початок XX століття) (О. Кірдан), родинно-шкільний простір як фактор соціального становлення особистості школяра (Л. Назаренко), соціально-педагогічні умови виховання особистості молодшого школяра у сучасній сім'ї (Н. Семенова), виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі (І. Сіданіч), виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи на родинних традиціях українського народу (В. Страшний).

У вітчизняній педагогіці проблема взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості, зокрема дослідження його теоретичних аспектів, стала предметом дослідження з середини XX століття. Огляд історико-педагогічної літератури з проблеми взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості засвідчує її важливість на всіх історичних етапах.

Метою статті є з'ясувати, на основі аналізу науково-педагогічної літератури, специфіку взаємозв'язку соціальних інститутів у вихованні учнів (1945–1991 рр.).

Основними джерелами вивчення взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості є:

- матеріали навчальних підручників як носії зібраної інформації, у яких викладено теоретико-методологічні основи зазначеного феномена;

- друквані матеріали науковців, дослідників, педагогів, державних діячів, представлені низкою праць, присвячених розв'язанню проблем взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості у вихованні учнів;
- різноманітні педагогічні, тлумачні словники, що чітко трактують основні поняття взаємозв'язку у виховному процесі.

На основі аналізу історико-педагогічної літератури було виокремлено чотири етапи дослідження названої проблеми:

– *перший етап* (1945–1958 рр.) – характеризується підвищенням інтересу в наукових працях до проблем роботи школи з батьками щодо педагогічної підготовки батьків, у цей період відбувається дослідження шляхів залучення громадськості для покращення виховного процесу в школі, надання переваги суспільному вихованню над сімейним;

– *другий етап* (1958–1984 рр.) – зосереджує увагу на вивченні загальноосвітньої школи в контексті реформування народної освіти, зокрема наголошено на тісному зв'язку школи із продуктивною діяльністю та підвищено значущість громадськості у виховному впливі на учнів;

– *третій етап* (1984–1990 рр.) – визначено шляхи виховання учнів для зміцнення виховних позицій сім'ї та уточнення наповнюваності змісту взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості з урахуванням соціально-історичних перетворень у країні;

– *четвертий етап* з 1991 р. – активізовано дослідження проблеми взаємозв'язку між школою, сім'єю та громадськістю в історії педагогіки (1945–1991 рр.), посилено увагу до сім'ї як осередку виховання учнів у досліджуваній період.

Специфіка кожного етапу вимагає детального аналізу виховної системи країни з позицій становлення й розвитку взаємозв'язку школи, сім'ї і громадськості.

Огляд історіографічних джерел показав, що на першому етапі з 1945 до другої половини 1950-х рр. суспільно-політична ситуація в країні передбачала становлення педагогіки з адміністративно-командною системою. Пріоритетними вважали ідеї комуністичного виховання учнів, а залучення батьків і громадськості до виховання було обов'язковим і підпорядкованим комуністичним принципам. Труднощі взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості виникали через значне скорочення педагогічного складу в освіті, зменшення кількості шкіл, складне економічне становище і втрату багатьма дітьми батьківського опікування. Слід звернути увагу й на те, що до навчально-виховного процесу було залучено дітей-переростків, які не відвідували школу з часів окупації. Отже, українська школа потребувала моральної та матеріальної підтримки, педагогічних кадрів та оновлення освіти.

1945 р. – це особливий рік, коли українська школа після великої руйнації почала відроджуватися та кардинально змінювати виховну спрямованість з погляду комуністичної ідейності, єдиного виховного впливу, ідей співдружності, інтернаціоналізму, дружби народів СРСР. Це

було зумовлено єдністю боротьби людей різних національностей у визвольній боротьбі з фашистськими загарбниками.

Проаналізувавши публікації видань «Советская педагогика», «Радянська школа», «Семья и школа», «Педагогика», «Радянська освіта», ми виявили, що з 1945 по 1958 рр. у статтях було викладено переважно загальний розвиток педагогіки як науки з комуністичним світоглядом. Про роботу з батьками, взаємозв'язок школи, сім'ї та громадськості згадувалося лише в контексті розкриття досвіду роботи тієї чи тієї школи.

Важливі завдання педагогічної науки в реальних різноманітних зв'язках та взаємодії навчання, освіти й різних видів виховання визначав Н. Петров (1946), наголошуючи на їхніх відмінних та спільних рисах. На його думку, саме єдність вимог школи, сім'ї та громадськості у виховній діяльності зумовлювала подальший розвиток радянської школи Української РСР у складі Радянського Союзу [8, с. 58].

Огляд історіографії 1945–1958 рр. засвідчив, що протягом цих років характерним є загострення суперечностей між тоталітарною педагогікою і новими підходами до системи управління державою загалом. Перед педагогічною та науковою громадськістю постало завдання не тільки повернути довоєнний стан розвитку педагогіки в країні, а й досягти більш якісного рівня залучали представників громадськості. До виховання учнів широкого розповсюдження набула робота з громадськістю, оскільки школа у повоєнний час потребувала матеріально-технічної і моральної підтримки. На добровільних засадах представники різних громадських організацій, підприємств та сільських господарств надавали допомогу в розв'язанні освітньо-виховних проблем.

Прогресивним у 1950-ті рр. можна вважати підручник «Педагогіка» (за редакцією І. Каїрова). Автори підручника дотримувалися пріоритетності державної політики у виховному процесі державних освітніх установ. Позитивним кроком у розвитку вітчизняної педагогіки стало залучення батьків до співпраці з педагогами. Зокрема було окреслено питання взаємозв'язку між соціальними інститутами в розділі «Спільна робота школи і сім'ї у вихованні учнів» (1956) [4, с. 388–405].

На думку Т. Кравченко, важливим моментом даної праці було те, що на відміну від існуючого в ті роки в педагогічній науці поняття «робота з батьками», автори запропонували поняття «спільна діяльність сім'ї і школи». Це засвідчувало формування нового підходу до розгляду взаємозв'язків сім'ї і школи у вихованні дітей: батьків можна не лише виховувати й контролювати їхню роботу (упровадження поняття «робота з батьками»), з ними можна спільно діяти, довіряючи їм деяку частину виховної роботи [6, с. 25–26].

Новий етап у розв'язанні проблем загальноосвітньої школи започаткував XX з'їзд КПРС (1956), рішення якого спрямовано на критику культу особи, ініційовану М. Хрущовим. Це справило певний позитивний вплив і на дослідження історії загальноосвітньої школи України. Зокрема спостерігалися деякі риси демократизації суспільства, відбувалася науково-технічна

революція, почалася перебудова економічної сфери країни. У виховній системі вітчизняної педагогіки також відбулися зміни: сімейне виховання стало обов'язковим, а школа не тільки контролювала батьків у вихованні дітей, а й брала зобов'язання підвищити їхню педагогічну культуру. До цього часу пріоритет у радянському суспільстві надавався суспільно-шкільному вихованню, і від його політики залежало виховання учнів у сім'ях.

Після змін, що відбулися в 1956 році, почався перехід до нового етапу історико-педагогічного розвитку взаємозв'язку школи, сім'ї і громадськості. Це відбулося після прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) [9]. Взаємозв'язок передбачав тісну співпрацю школи із батьками і громадськими організаціями, виробничими колективами, що спрямовували свою діяльність на підготовку учнів до суспільно корисної продуктивної праці. Наступним кроком взаємозв'язку школи, сім'ї і громадськості було залучення учнів до вивчення основ наук та їх підготовка з виробничих спеціальностей у поєднанні з виробничим навчанням. Позитивним було те, що залучення учнів до економічно-виробничих відносин дало змогу педагогам, батькам і громадськості більше часу приділяти вихованню учнів. З'явилося більше тем для розмов, для спільної практичної діяльності, для розуміння дітьми матеріально-духовних цінностей, що культивувалися в суспільстві.

На другому етапі (1958–1984 рр.) праці дослідників були ідейно-політично наповнені, через що педагогічна діяльність школи безпосередньо залежала від державної ідеології. Перевага надавалася вимогам формування і виховання всебічно розвиненої особистості в контексті комуністичного виховання.

Історіографію проблеми виховання учнів розглянуто в дослідженні А. Бондаря. Зокрема в праці «Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967)» учений зазначав важливість посилення ролі держави і громадських організацій у вихованні підростаючого покоління, а також наголосив на більш ефективному доповненні сімейного виховання суспільним. Однією з таких форм зв'язку між школою, сім'єю і громадськістю у вихованні учнів, на думку автора, було поширення суспільного виховання учнів у віці до 15 років у школах і групах продовженого дня. Добра організація та продуманість цієї роботи дозволяли розв'язувати три важливі проблеми:

- по-перше, викорінювати бездоглянутість учнів, яка часто спричиняла негативні наслідки;
- по-друге, значно підвищувати якість навчання і виховання учнів, зокрема менше учнів залишалося на повторний рік навчання;
- по-третє, позитивно впливати на підвищення виробничої праці батьків через забезпечення дітей усім потрібним у школі (навчання, розумно організований відпочинок, турбота, харчування) [1, с. 501].

Досліджуючи організацію роботи з батьками учнів, М. Болдирев доводив, що систематичний зв'язок школи з батьками учнів дозволяє

виявити цінний досвід сімейного виховання і його поширення серед інших сімей. Педагог визначає форми і методи роботи з батьками (відвідування сім'ї учня, запрошення батьків учня до школи, листування з батьками учнів, класні батьківські збори, бесіди з батьками, доповіді для них, конференції з обміну досвідом сімейного виховання, ознайомлення батьків з педагогічною літературою, робота з активом батьків), які позитивно впливають на взаємозв'язок школи із сім'єю та громадськими організаціями. Щодо залучення громадськості до виховання учнів М. Болдирєв наголошує, що іноді можна залучати актив батьків для здійснення громадського впливу на деяких батьків і матерів, які безвідповідально ставляться до виховання своїх дітей. Якщо бесіди не допомагають, можна звернутися за допомогою до громадських організацій за місцем роботи таких батьків [2, с. 196].

Тенденцію поглядів щодо важливої ролі школи у підготовці всебічно розвиненої людини в процесі побудови комуністичного суспільства спостерігав Б. Кобзар (1973). Основними рисами виховання учня науковець називав гармонійне поєднання високої ідейності, працьовитості й організованості, духовного багатства, моральної чистоти, фізичної досконалості [5, с. 12–13].

Саме у 70-ті рр. ХХ ст. відбувається становлення педагогічного зв'язку між школою і громадськістю через утворення виробничих бригад, налагодження шефських зв'язків з промисловими та сільськогосподарськими галузями, підвищення престижу робітничих професій та дослідницьких здібностей школярів. Це сприяло спрямуванню системи діяльності педагогічного колективу школи на виховання в учнів комуністичного ставлення до праці. Для реалізації цього завдання було налагоджено тісний зв'язок з громадськими представниками трудових об'єднань, домоуправлінь, налагоджувалася гурткова робота.

Актуальною проблемою названого періоду було зосередження педагогів на розвитку творчих здібностей, інтересів і нахилів учнів засобами позакласної роботи, зокрема через формування пізнавальних інтересів за допомогою роботи створених учнівських клубів, гуртків, товариств та інших об'єднань. Вагоме значення надавалося технічній та художній творчості, а також дитячому самоврядуванню. Цікавим є той факт, що за результатами республіканської конференції з питань діяльності організаторів позакласної та позашкільної виховної роботи, яка відбулася у м. Запоріжжі, не було жодного слова про важливість сім'ї в розв'язанні питань виховання учнів. У доповідях наголошувалося на «...питанні про перетворення школи на центр виховної роботи у своєму мікрорайоні, про діяльність організатора за місцем проживання дітей» [7, с. 83].

Виховання в сім'ї здійснювалося в контексті обов'язкового ідейно-політичного виховання до 1985 року ХХ століття. Основною тенденцією стосовно підростаючого покоління була заполітизована спрямованість на виховання майбутніх «будівників світлого комуністичного майбутнього». Більшість педагогічних досліджень того часу стосується саме теми ідейно-

моральної, ідейно-політичної, суспільно-політичної та інтернаціональної спрямованості.

Історіографічний огляд проблеми нашого дослідження протягом 1984–1990 рр. характеризувався докорінними змінами в соціально-політичній та економічній сферах суспільства, розвитку демократії та гласності. Перебудовним процесам в Українській РСР властива заміна адміністративно-командної системи на систему управління з демократичними засадами, що зумовило критику старої виховної системи і сприяло пошукам нових альтернативних шляхів взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості у вихованні учнів. Педагоги почали використовувати у дослідженнях архівні матеріали та документи, які раніше були заборонені для загального користування.

Зміни в підходах до організації взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості у вихованні учнів, що відбулися за часів «горбачовської» перебудови (1985), ініціювали розвиток педагогіки співробітництва. Результатом такої діяльності став новий підхід до проблем виховання підростаючого покоління в умовах співпраці вчителів та батьків, віддзеркалений у публікаціях І. Лисенко, А. Тихомирової, А. Лихачової, В. Смирнова. На їхню думку, виховні обов'язки радянської сім'ї визначаються тими самими завданнями, які стоять перед шкільною системою виховання. Взаємозв'язок школи, сім'ї та громадськості – один з принципів виховання цього часу, коли особливої уваги набували питання формування активної життєвої позиції учнів через їх залучення до системи трудових і громадських стосунків, до життя та діяльності колективів робітників, колгоспників та інтелігенції. Це готувало школярів до життя в радянському суспільстві, розвивало вміння не залишатися осторонь від усіх політичних, економічних та культурних галузей.

Удосконалення системи управління загальноосвітньої школи, місце і роль партійної організації в перебудові навчально-виховного процесу розглядала В. Ветохіна у своєму дослідженні «Развитие общеобразовательной школы Украинской ССР в 80-е годы: опыт, проблемы» (1990). На її думку, підвищення значення школи в соціально-економічному і духовному житті суспільства передбачало наближення школи до суспільства, розкриття творчого потенціалу вчительства [3].

Як бачимо, перебудовні процеси в розвитку вітчизняної педагогіки протягом 1984–1990 рр. у СРСР дали змогу замінити адміністративно-командну систему системою управління на демократичних засадах. Проголошення незалежності України в 1991 р. зумовило зміни в налагодженні взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості у вихованні підростаючого покоління.

Опрацювання історіографічних джерел засвідчує, що проблема взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості у вихованні учнів до сьогодні цікавить широке коло науковців, тому кількість досліджень з цього питання дедалі зростає. Це пов'язано з демократизацією суспільства протягом так званих років перебудови (з 1985 до 1990 рр.), яка дала

поштовх інтенсивному вивченню історії вітчизняної педагогіки. Взаємозв'язки між соціальними інститутами залишалися незмінними (взаємозв'язки між сім'єю і школою; між школою і громадськістю тощо), однак змінюється змістовна наповнюваність виховного процесу. Це наслідок економічно-політичних змін, що відбулися в країні, зокрема: 1) призупинено, а подекуди ліквідовано, діяльність багатьох виробництв промислової галузі, що спричинило послаблення зв'язків школи з трудовими колективами, представниками громадськості; 2) правляча партія втратила свої повноваження, що зумовило зміну пріоритету соціалістичного виховання на українонаціональні цінності; 3) школа як представник діючої влади змінювала виховну діяльність, подекуди всупереч бажанням батьків (неприйняття української мови як державної, неоднозначне ставлення до історичних подій, персоналій тощо).

Отже, аналіз історико-педагогічної літератури та архівних джерел з проблем взаємозв'язку школи, сім'ї та громадськості 1945–1991 рр. дав змогу виявити аспекти проблеми, які цікавили науковців у різні роки, особливості розвитку теоретичних і практичних засад зазначеної проблеми залежно від зміни ідеології країни. Саме така позиція і становить основний предмет нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / [сост. Н. П. Калиниченко]. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
2. Болдырев Н. И. Марксистско-ленинское учение о морали – основа нравственного воспитания в советской школе / Болдырев Н. И. // Советская педагогика. – 1951. – № 1. – С. 97–108.
3. Ветохина В. А. Развитие общеобразовательной школы Украинской ССР в 80-е годы: опыт, проблемы : дис. ... кандидата пед. наук : 07.00.01. / Ветохина Валентина Алексеевна. – К., 1990. – 249 с.
4. Каиров И. А. Современное состояние и очередные задачи педагогической науки / И. А. Каиров // Советская педагогика. – 1945. – № 10. – С. 7–15.
5. Кобзар Б. С. Громадськість і виховання / Кобзар Б. С. – К. : Рад.школа, 1973. – 133 с.
6. Кравченко Т. В. Взаимодействие семьи и школы в воспитании детей (1945–1991 гг.) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Кравченко Тамара Володимирівна. – К., 1993. – 152 с.
7. Обговорення актуальних проблем комуністичного виховання // Радянська школа. – 1962. – № 2. – С. 83–87.
8. Петров Н. А. Основные педагогические понятия: воспитание, образование и обучение / Н. Петров // Советская педагогика. – 1946. – № 4–5. – С. 49–58.
9. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні : тези ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. – Держполітвидав, 1958. – 40 с.